

Η μαχόμενη δημοτικίστρια Σίτσα Καραϊσκάκη και η σχέση της με τον εθνικοσοσιαλισμό. Συνέχεια ή ρήξη; Η αλληλογραφία με τον Στρατή Δούκα

Βούλα Ποσάντζη*

Όπως είναι γνωστό, η Μικρασιατική Καταστροφή αποτελεί ορόσημο όχι μόνο για την πολιτική ιστορία του νεοελληνικού Κράτους αλλά και για την πνευματική ζωή του Ελληνισμού στις δύο πλευρές του Αιγαίου. Ιδιαίτερα κρίσιμη στάθηκε για τους Μικρασιάτες λογοτέχνες η απώλεια της πολυπολιτισμικής κουλτούρας της Αυτοκρατορίας και η προσπάθεια συντονισμού τους με την κίνηση ιδεών στο πλαίσιο του εθνικού ελληνικού κράτους (Μπαζούκης, 268-286). Η πάλη για την επιβίωση, στην οποία αποδύθηκαν οι περισσότεροι από αυτούς, υπήρξε ευθυγραμμισμένη με τον αγώνα να καταξιωθούν ισότιμα με τους γηγενείς λογίους, που συγκροτούσαν ένα στέρεα συγκροτημένο πνευματικό κατεστημένο.

Για τους μαχόμενους δημοτικιστές του μικρασιατικού χώρου οι συνθήκες προσαρμογής στη νέα πατρίδα ήταν ακόμη δυσκολότερες, καθώς στην Αθήνα ειδικότερα ο ακαδημαϊκός λογιοτατισμός ήταν ακμαίος και τα περιθώρια αντιδράσεων του ευρύτατα. Το τραυματικό βίωμα μιας οριστικής ήττας, επιχειρήθηκε να συγκαλυφθεί από τη διαμόρφωση αντισταθμισμάτων, που θα δημιουργούσαν την πεποίθηση ότι παρά την Καταστροφή δεν υπήρξε ρήξη στην πνευματική συνέχεια του μικρασιατικού πολιτισμού, αφού οι φορείς του ως Έλληνες θα τον καθιστούσαν οργανικό τμήμα του πολιτιστικού οικοδομήματος στο νεοελληνικό Κράτος (Μπαζούκης, 268, αρ. σημ. 2).

Αξιοπρόσεκτη είναι η παραπάνω προσπάθεια στο πλαίσιο της αστικής τάξης από την οποία προέρχονταν στο σύνολό τους οι Μικρασιάτες δημοτικιστές. Η τάξη αυτή υπέστη ίσως περισσότερο από οποιαδήποτε άλλη τις οδυνηρές συνέπειες της προσφυγιάς κυρίως εξαιτίας της ταραχώδους πολιτικής ζωής στην Ελλάδα κατά τον Μεσοπόλεμο. Οι δημοτικιστές αστοί, με συνεχή πνευματική δράση, ως πρόσφυγες δεν δίστασαν συχνά να προσχωρούν στην πολιτική πρωτοπορία και να εντάσσονται συχνά στην Αριστερά, πιστεύοντας ότι θα κέρδιζαν

* Παρασκευή (Βούλα) Ποσάντζη: επίκουρη καθηγήτρια στον Τομέα της Νεοελληνικής Φιλολογίας, Τμήματος Φιλολογίας Πανεπιστημίου Αθηνών. Email: parposan@phil.uoa.gr Έχω διδάξει σε όλα τα τμήματα και εξάμηνα της Φιλοσοφικής Σχολής Αθηνών όλες σχεδόν τις περιόδους της Νεοελληνικής Φιλολογίας με αντιπροσωπευτικά κείμενα από κάθε χρονική περίοδο, καθώς και την ελληνική ως ξένη γλώσσα στο Πανεπιστήμιο Αθηνών και στο Hellenic College της Βοστώνης. Έχω συμμετάσχει σε συνέδρια στην Ελλάδα και στο εξωτερικό και έχω δώσει διαλέξεις στους μεταπτυχιακούς φοιτητές του Τμήματος Νεοελληνικών Σπουδών στο Πανεπιστήμιο του Sydney καθώς και στους φοιτητές και ομογενείς στο Κολλέγιο του Αγίου Γεωργίου στην Αδελαΐδα. Μελέτες μου έχουν δημοσιευτεί σε περιοδικά της Ελλάδας, της Κύπρου και του εξωτερικού. Κυριότερες δημοσιεύσεις : «Ο ποιητής της Πόλης» Όμηρος Μπεκές (1886-1971). Α' τόμος : Κωνσταντινούπολη (1886-1922). [Βιβλίο], Αθήνα, έκδοση ΕΚΠΑ, 2006. - Ποιητικές φωνές του Έξω Ελληνισμού. Ανατολική Θράκη και Μικρά Ασία (1840-1922), Αθήνα [Βιβλίο υπό δημοσίευση εντός του προσεχούς τετραμήνου] : Γρηγόρης, 2015. Η συμμετοχή στο συνέδριο της ΕΕΝΣ υποστηρίχθηκε από τα ερευνητικά κονδύλια του Ειδικού Λογαριασμού Κονδυλίων Έρευνας του Πανεπιστημίου Αθηνών.

στην Ελλάδα την «υπόθεση Άνθρωπος» που χάθηκε στα ερείπια της Σμύρνης. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί ο Στρατής Δούκας, που έθεσε ανιδιοτελώς το πολύπλευρο ταλέντο του στην υπηρεσία αυτής της υπόθεσης.

Αν το παράδειγμα του Στρατή Δούκα είναι μάλλον ευνόητο και έχει απασχολήσει την έρευνα, η περίπτωση της Σίτσας Καραϊσκάκη είναι συνθετότερη και πολύ λιγότερο γνωστή. Η συνεξέταση, μάλιστα, αυτών των δύο αποβαίνει διαφωτιστικότερη για τη μικρασιατική πνευματική ζωή, αν στηριχθεί στις πληροφορίες, που παρέχει μέρος της έως σήμερα ανέκδοτης αλληλογραφίας τους. Πρόκειται για δύο επιστολές της Σίτσας Καραϊσκάκη στον Στρατή Δούκα, που φυλάσσονται στα *Αρχεία* του ΕΛΙΑ.¹

Οι επιστολές έχουν ημερομηνία 14 Ιουνίου και 3 Σεπτεμβρίου 1969 και φαίνεται ότι ανήκουν σε μια σειρά επιστολών, που αντάλλαξαν οι δύο λογοτέχνες, με πρωτοβουλία της Καραϊσκάκη. Αν και οι απαντητικές επιστολές του Στρ. Δούκα δεν έχουν έως σήμερα εντοπιστεί, σύμφωνα με όσα αναφέρει η Καραϊσκάκη, γίνονται φανερές και οι θέσεις του Στρ. Δούκα. Το γεγονός που καθιστά τις επιστολές αυτές σημαντικές, είναι ότι συντάσσονται σχεδόν μισό αιώνα μετά την Μικρασιατική Καταστροφή, όταν αυτοί οι λογοτέχνες, πρόσφυγες, έχουν σε μεγάλο βαθμό διαγράψει την πνευματική τροχιά τους και έχουν απόλυτη συνείδηση της τραγωδίας που υπέστησαν, ξεκινώντας ως παιδικοί φίλοι από τα Μοσχονήσια, για να καταλήξουν, ώριμοι πλέον, σε αντίπαλα ιδεολογικά στρατόπεδα στην Ελλάδα.

Το οικείο ύφος των επιστολών, που στηρίζεται στην ανάμνηση των αλησμόνητων πατρίδων, δεν είναι δυνατόν να αποκρύψει τους διακριτούς ρόλους στην επικοινωνία τους. Ο Στρ. Δούκας αναλαμβάνει τον ρόλο του τιμητή και η Σίτσα Καραϊσκάκη αναγκάζεται να απολογηθεί για τα πεπραγμένα της ως Ελληνίδα λογία. Συγκεκριμένα, η Καραϊσκάκη, εγκαταλείποντας την Ελλάδα μαζί με τα κατοχικά στρατεύματα, καταδικάστηκε δύο φορές σε θάνατο ως συνεργάτιδα των Γερμανών από έκτακτο ελληνικό στρατοδικείο. Αφού έλαβε οριστικά χάρη το 1962, επέστρεψε στην Ελλάδα την περίοδο της δικτατορίας των Συνταγματάρχων, το 1968, από την Ανατολική Γερμανία, όπου διέμενε μετά τη λήξη του πολέμου σε καθεστώς ιδιόμορφης πολιτικής και οικονομικής ασυλίας. Είχε καταδικαστεί σε θάνατο το 1944 και το 1945 από Ειδικό Δικαστήριο Δωσίλογων και, αφού αμνηστεύτηκε με δύο βασιλικά διατάγματα, το 1951 και το 1952, έλαβε οριστικά χάρη το 1962 (Δεληγιώργης, 1965, 87). Για λόγους ευνόητους απέφυγε την πρωτεύουσα και εγκαταστάθηκε στη Μυτιλήνη, όπου οι πιθανότητες να επανεκτεθεί πολιτικά ήταν λιγότερες. Επιχειρώντας να ανασυγκροτήσει το πλαίσιο των κοινωνικών αναφορών της, απευθύνεται στον Στρατή Δούκα,

¹ Οι δύο δακτυλόγραφες επιστολές, γραμμένες το 1969 σε χαρτί γραφομηχανής με μαύρη μελάνη, υπάρχουν στο *αρχείο* του Στρατή Δούκα. Στο επάνω δεξιό μέρος είναι τυπωμένα το όνομα «Σίτσα Καραϊσκάκη – Μπάχμαν» και η επαγγελματική ιδιότητα «δημοσιογράφος»: *Αρχείο Στρατή Δούκα, κουτί, αρ.5, φάκ. 5.2, Ε. Λ. Ι. Α.*

αρχικά για να πληροφορηθεί από ένα παιδικό φίλο της όσα έχουν συμβεί στην πατρίδα κατά το διάστημα της πολυετούς απουσίας της, όπως η ίδια παρουσιάζει την αναγκαστική αυτοεξορία της ως δωσίλογος.²

Φαίνεται όμως ότι ο απώτερος σκοπός της ήταν διαφορετικός. Ετοίμαζε ένα βιβλίο με τις αναμνήσεις της από τα Μοσχονήσια και ο συντοπίτης ομότεχνός της και παιδικός φίλος της θα μπορούσε να αποτελέσει μια ιδανική πηγή πληροφοριών εκτός εκείνων που είχε η ίδια θησαυρίσει από τα προσωπικά βιώματα και την έρευνά της.³ Η δραστηριοποίηση, άλλωστε, του Στρατή Δούκα στην πνευματική αναγέννηση των προσφύγων και η επιτυχία μιας κατεξοχήν μικρασιατικής λογοτεχνικής μαρτυρίας, όπως η *Ιστορία ενός αιχμαλώτου*, ήδη από την περίοδο του Μεσοπολέμου, τον καθιστούσαν παράδειγμα λογίου που μοχθούσε για την προσφυγική ενσωμάτωση στην ελλαδική κοινωνία, για τη σφυρηλάτηση της πνευματικής σύνδεσης του μικρασιατικού με τον μητροπολιτικό Ελληνισμό. Η Καταστροφή του 1922 από απειλή ρήξης γινόταν αφορμή ανάδειξης των στοιχείων συνέχειας της ελληνικής παράδοσης στις δύο πλευρές του Αιγαίου. Σε αυτά τα ίχνη επεδίωκε να βαδίζει η Σ. Καραϊσκάκη (Τσαλδάρη, 1964, 90).

Ο Στρατής Δούκας, αν και δεν ήταν δυνατόν να μη γνώριζε το πολιτικό παρελθόν της παιδικής φίλης του, όπως τον ηγετικό ρόλο της στον επίσημο μηχανισμό προπαγάνδας της δικτατορίας του Μεταξά και τις υπηρεσίες της στο ελληνικό τμήμα της Γκεστάμπο, δεν απέφυγε να απαντήσει. Της απέστειλε μάλιστα βιβλία του και οικογενειακές φωτογραφίες και της έδωσε πληροφορίες για τα Μοσχονήσια και την Αθήνα. Όπως, όμως, αποδεικνύεται από την επιστολή της Καραϊσκάκη στις 14 Ιουνίου 1969, ο Δούκας τεχνηέντως επιχείρησε να την οδηγήσει σε μια εκ βαθέων εξομολόγηση κυρίως για τα σκοτεινά χρόνια της ζωής της μακριά από την Ελλάδα:

«Και τώρα αφού το ζητάς α, σου μιλήσω για τον εαυτό μου πράγμα που δεν κάνω στον καθένα. Μου μιλάς για περιπέτεια. Μα η ζωή μου εκεί στα ξένα δεν είχε σχέση με περιπέτειες. Εγώ λέγω ότι η ξενιτιά για μένα 'τανε μια ευτυχία. Πρώτα γιατί έμαθα τόσα πράγματα και γνώρισα με τα ταξίδια μου τόσες χώρες που ήτανε αδύνατο να τα μάθω και να τα δω σαν έμενα στην Ελλάδα;. Έπειτα γνώρισα καλύτερα και τη μεγάλη μου πατρίδα την Ελλάδα γιατί είχε μακρύνει με τα χρόνια η προοπτική της και ξέρεις συ πιο καλά από μένα ότι χρειάζεται πάντα αρκετή απόσταση για να δει κανείς καλά μια εικόνα».⁴

Ο νοσταλγικός τόνος της παραπάνω αναπόλησης προσδίδει στην εξομολόγηση της Καραϊσκάκη περισσότερο τον χαρακτήρα της απόκρυψης παρά της ομολογίας. Παρουσιάζει, δηλαδή, τον εαυτό της αμέσως μετά το 1922 να διακατέχεται από μια «άσβεστη δίψα για

² Η Σίτσα Καραϊσκάκη λίγο πριν από την απελευθέρωση φυγαδεύτηκε στο εξωτερικό όπου συνεργάστηκε με την εξόριστη κυβέρνηση των δωσίλογων Ε. Τσιρονίκου – Ι. Πασσαδάκη – Κ. Γούλα έως το τέλος του Β' Παγκόσμιου Πολέμου. (Δεληγιώργης, 1965, 87)

³ Το βιβλίο τελικά εκδόθηκε το 1973: Σίτσα Καραϊσκάκη, *Μοσχονήσια-η Πατρίδα μου*, Αθήνα, χ.ε., 1973.

⁴ Σίτσα Καραϊσκάκη, «Επιστολή της 14 Ιουνίου 1969», *Αρχείο Στρατή Δούκα*, ό.π.

γνώση», που την οδηγεί για σπουδές στην Ευρώπη υπό την προστασία των ελληνικών διπλωματικών αρχών. Η επιλεκτική μνήμη της εμμένει στον ελληνικό προσανατολισμό της κοσμοπολίτικης ζωής της μακριά από την Ελλάδα, ακόμα και όταν μετά τον γάμο της με τον Γερμανό «ελληνολάτρη» βιομήχανο φον Μπάχμαν μεσουρανούσε στα μεγαλοαστικά σαλόνια της ναζιστικής Γερμανίας. Γίνεται, λοιπόν, φανερό ότι η πρόσφυγας Καραϊσκάκη αντιμετώπισε την πνευματική περιπλάνηση και την κοινωνική ανέλιξη της ως συνεπή προσπάθεια αναδοχής και περαιτέρω προβολής της οικουμενικής διάστασης του ελληνικού πνεύματος, το οποίο εκπατρισμένο από τις ακτές της Ιωνίας έβρισκε ερείσματα στην Ευρώπη του Μεσοπολέμου.

Για τον λόγο αυτόν, ίσως, η Καραϊσκάκη στη δεύτερη επιστολή της, στις 3 Σεπτεμβρίου 1969, επιμένει ότι η καρδιά της «έμεινε καθαρή, αλέκιστη, μοσχονησιώτικη, ελληνική».⁵ Η εμμονή στο ιδεολόγημα της αγνής, ανιδιοτελούς αφιέρωσης στην εθνική ιδέα, προσωπικό δείγμα του ενοχοποιημένου ψυχισμού της και διαχρονικό άλλοθι κάθε εθνικιστή, συνιστά αντίδραση στην απάντηση του Στρατή Δούκα στην πρώτη επιστολή της.

Φαίνεται ότι ο Δούκας εξοργισμένος με την προσπάθεια της Καραϊσκάκη να αποκρύψει την αλήθεια και κυρίως με τη διαφαινόμενη αμετανοησία της, της επιτέθηκε δριμύτατα. Αν και η επιστολή του, όπως αναφέρθηκε, δεν έχει εντοπιστεί έως σήμερα, από τις επιστολές της Καραϊσκάκη γίνονται φανερές οι κατηγορίες του Δούκα. Καταρχάς, λοιπόν, της υπενθύμισε το χιτλερικό παρελθόν τόσο της ίδιας όσο και του συζύγου της και τη συνεργασία της με τη Γκεστάπο τα χρόνια της Κατοχής. Κυρίως, όμως, η επίθεσή του επικεντρώθηκε στο γεγονός ότι η Καραϊσκάκη ως επήλυδας στη Γερμανία μετά την Καταστροφή του 1922, αντί να διαφυλάξει τη μικρασιατική ελληνικότητά της, αφομοιώθηκε από το «τευτονικό πνεύμα».⁶ Η προδοσία της δεν ήταν, λοιπόν, συμπτωματική ή συμφεροντολογική επιλογή αλλά το προϊόν μιας συστηματικής πολιτισμικής διάβρωσης, εξαιτίας της οποίας έχασε όχι μόνο την εθνική αλλά και την ηθική συνείδησή της.

Ο ζωτικός μύθος της Καραϊσκάκη, λοιπόν, για τη διάσωση και την ανατροφοδότηση του προσφυγικού ελληνικού πνεύματος μέσω μιας κοσμοπολίτικης ελληνικότητας καταρρακώθηκε από τον Στρατή Δούκα με ένα εύστοχο πλήγμα. Ο Δούκας, δηλαδή, θεωρούσε την προσχώρηση της Καραϊσκάκη στο μεσσιανικό όραμα του ναζισμού, όχι προσπάθεια ανάδειξης της οικουμενικής διάστασης του ελληνικού πολιτισμού μέσω της δράσης των προσφύγων φορέων του αλλά δείγμα ανίερου πολιτισμικού εγκιβωτισμού και εντέλει ρήξη με τις θεμελιώδεις αξίες της προγονικής κληρονομιάς των Ελλήνων, προσφύγων και γηγενών.

⁵ Σίτσα Καραϊσκάκη, «Επιστολή της 3 Σεπτεμβρίου 1969», *Αρχειό Στρατή Δούκα*, ό.π.

⁶ *Ο.π.*

Δεν έχει ιδιαίτερο ενδιαφέρον να εντοπιστούν και να ανασκευαστούν τα επιχειρήματα, που χρησιμοποιεί η Καραϊσκάκη, για να αντικρούσει τον αμείλικτο έλεγχο του Δούκα. Πρόκειται για κοινοτοπίες, αναμενόμενες από μια απολογούμενη για συνεργασία με τον Κατακτητή:

«Σ' εκείνη τη θέση, που ήμουν στον πόλεμο, ήμουν μόνο για να μπορώ το κατά τη δύναμή μου να κάνω κάποια καλά στους πατριώτες μου. Κι έκανα πολλά καλά, που εσύ δεν τα ξέρεις ανεξάρτητα σε ποια όχθη στέκονταν τότε εκείνοι, για τους οποίους ίδρωσα κι αγωνίστηκα και κάποιος στρατηγός να μου πει, ότι ήμουν για το Χαϊδάρι και ότι ενώ με διώχνει από την πόρτα πάλι εμφανίζομαι μπροστά του από το παράθυρο. Δεν είχε σχέση αν που για τα παιδιά που παρακαλούσα ήτανε δεξιοί και αριστεροί. Για μένα εκείνη την εποχή ήτανε όλοι Έλληνες. Υπάρχουν πολλοί σήμερα στην Αθήνα και ζουν και βασιλεύουν. Λοιπόν, μη μιλάς αβασάνιστα, Στρατή, γιατί ποτέ μια μοσχονησιώτισσα σαν τη Σίτσα δεν είναι δυνατόν να αφομοιωθεί από ξένες ράτσες. Μπορώ να πω ότι ο κ. Μπάχμαν έγινε Έλλην γιατί τόσο αγαπούσε την Ελλάδα, αρχαία και νέα, και όχι εγώ Γερμανίδα».⁷

Ιδιαίτερο, ωστόσο, ενδιαφέρον παρουσιάζει η στάση του Δούκα απέναντι στη δράση που ανέπτυξε η Καραϊσκάκη μετά της Καταστροφή του 1922, κυρίως η μεταστροφή της από τον σοσιαλισμό στον εθνικοσοσιαλισμό και η συμμετοχή της στο ελληνικό φασιστικό κίνημα, πριν από τον δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο. Καθώς φαίνεται, από όσα υποστηρίζει η Καραϊσκάκη στη δεύτερη επιστολή της, γνωρίζει ότι ο Δούκας της ασκεί κριτική από την αντίπαλη παράταξη, δηλαδή την Αριστερά, η οποία, όταν συντάσσεται η επιστολή, βρίσκεται υπό διωγμό από τη δικτατορία των Συνταγματαρχών.

Συγκεκριμένα, η Καραϊσκάκη συμμετείχε ενεργά στη διάδοση της γερμανικής φασιστικής προπαγάνδας στην Ελλάδα με την αρθρογραφία της και το συγγραφικό έργο της έως το 1936, όταν μετά την 4η Αυγούστου, υπηρέτησε τον Μεταξά ως ενεργό μέλος της ΕΟΝ και υπεύθυνη λογοκρισίας του δικτατορικού καθεστώτος (Κουλαπίδης 1938, 38 και Καλλονάς, β' έκδοση, 1939, 239). Αν και την ακριβή δράση της στη Γερμανία πριν και μετά τον πόλεμο δικαιολογημένα δεν φαίνεται να γνωρίζει ο Δούκας, αφού σε πολλές περιπτώσεις ήταν συνωμοτική, η ανάμιξη της στο μεταξικό καθεστώς ήταν απροκάλυπτη. Είχε δημιουργήσει, μάλιστα, αλγεινές εντυπώσεις στους κύκλους των Μικρασιατών δημοτικιστών η προσχώρησή της στον εθνικοσοσιαλισμό, όταν σπούδαζε στο Μόναχο μετά το 1922, αφού έως τότε ήταν στρατευμένη στον σοσιαλισμό και φεμινίστρια με ανανεωτικές καλλιτεχνικές επιλογές. Ας σημειωθεί ότι η Σίτσα Καραϊσκάκη, πριν και μετά τη Μικρασιατική Καταστροφή αρθρογραφούσε σε νεανικά περιοδικά της Αριστεράς και πρωτοστατούσε στην καλλιτεχνική πρωτοπορία (Τσικνάκης 1986, 203-204 και 231-232).

Όταν ο Δούκας την ελέγχει για τον αντιανθρωπιστικό χαρακτήρα των επιλογών της και υποστηρίζει ως αριστερός τον ανθρωπιστικό χαρακτήρα του σοσιαλισμού, η Καραϊσκάκη υπερασπίζεται τον εαυτό της με παρηρησία. Εκθέτει, βέβαια, ελλιπώς την πνευματική πορεία

⁷ Ο. π.

της, αποσιωπώντας κατ' ουσίαν τον προσανατολισμό της πριν το 1922 και εξωραϊζοντας τον αναπροσανατολισμό της μετά το 1922 :

«Μα δεν είμαι φανατική και σε τίποτα. Σου είπα μισώ τη βία. Κι όταν κατάλαβα τον κόσμο και μελέτησα πολλά και είδα ακόμα περισσότερα σχημάτισα κι εγώ την κοσμοθεωρία μου. Αυτό όμως κατόπιν βαθιάς επιστημονικής μελέτης και βαθιάς εμπειρίας. Και τις σκέψεις μου πάνω σε αυτό τις μεταφέρω στα χαρτιά μου. Γιατί θεωρώ άτολμο και αναιμικό έναν μορφωμένο άνθρωπο, που δεν έχει το θάρρος να πει τη γνώμη του [...] Δεν είμαι σου είπα σε τίποτα φανατική, γιατί θεωρώ τον φανατισμό ένα δεδομένο των υπανάπτυκτων εγκεφάλων. Ο άνδρας μου ήτανε ένας πολύ μορφωμένος και κοσμογυρισμένος άνθρωπος και σ' αυτόν γνώρισα τον καλό γερμανό, τον γεμάτο φιλαλληλία και ανθρωπιά. Δεν μπορεί κανείς μόνο για τον εαυτό του να επιστρατεύει αυτή τη λέξη, που σήμερα στα χείλη μερικών έχει χάσει της σημασία της [...]. Σήμερα πια και ποιος δεν είναι σοσιαλιστής; Μα όχι να μου ανοίξεις δια της βίας το στόμα και να μου χύσεις το σοσιαλισμό που μυρίζει κατάκτηση και σπάσιμο της προσωπικότητάς μου».⁸

Η παρηρησία της Καραϊσκάκη που αγγίζει τα όρια της φραστικής αντεπίθεσης, καθίσταται δυνατή, επειδή ο έλεγχος του Δούκα δεν επεκτείνεται στον ρόλο της αναφορικά με τη διαμόρφωση των συνθηκών εκείνων που κατέστησαν την ελλαδική κοινωνία ευεπίφορη στη φασιστική προπαγάνδα και περαιτέρω στη συμμετοχή της σε μια στυγνή εθνικοσοσιαλιστική δικτατορία, όπως αυτή του Ι. Μεταξά. Με άλλα λόγια, η κρίσιμη δεκαετία για την ιδεολογική διαμόρφωσή της, που εκκινεί μετά το 1922, φαίνεται ότι συσκοτίζεται όχι μόνο από την ίδια αλλά και από τον Δούκα. Στην ίδια ακριβώς δεκαετία οριστικοποιείται και η ιδεολογική προσχώρηση του Δούκα στην Αριστερά (*Παγκόσμιο Βιογραφικό Λεξικό* 1988, 304 και Κόρφης, 1988).

Σε δύο παράγοντες, που εντάσσονται σε αυτά τα κρίσιμα χρόνια της ιδεολογικής ωρίμανσής της ίσως αναφέρεται η Καραϊσκάκη, μιλώντας συνοπτικά και αόριστα για «βαθεία επιστημονική μελέτη και βαθιά εμπειρία». Η επιστημονική μελέτη επιβεβαιώνεται από τις σπουδές της στα καλύτερα ευρωπαϊκά πανεπιστήμια του Μεσοπολέμου, οι οποίες πράγματι υπήρξαν εμβριθείς και πολυμερείς, από τη βυζαντινή φιλολογία έως τη φιλοσοφία, την ψυχολογία, τη δημοσιογραφία και τη φιλολογική κριτική (Karaiskakis, 1-66). Οι φιλοσοφικές εργασίες της, αν και στρατευμένες στο ναζιστικό ιδεολόγημα, επιβεβαιώνουν την κατάρτισή της (Καραϊσκάκη, 2011). Η «βαθεία εμπειρία», όμως, και μάλιστα ως συντελεστικός παράγοντας της εθνικοσοσιαλιστικής στράτευσής της δεν είναι αναλόγως αυταπόδεικτη ή συναφής με την επιστημονική κατάρτισή της στην Εσπερία.

Οι πρώτες σαφείς ενδείξεις προσανατολισμού προς τον φασισμό εκδηλώνονται κατά την περίοδο 1923 έως 1925, που σπουδάζει στο Μόναχο, όταν όμως ο εθνικοσοσιαλισμός αποτελεί ακόμη για το γερμανικό ακαδημαϊκό κατεστημένο, το αντίπαλον δέος (Κουλαπίδης 1938, 38, αρ. σημ. 1). Οι θέσεις, άλλωστε, του πολιτικά τότε ανερχόμενου Αδόλφου Χίτλερ για τους μετανάστες στη Γερμανία, ειδικά τους μορφωμένους και ειδικότερα για τις γυναίκες

⁸ Σίτσα Καραϊσκάκη, «Επιστολή της 3 Σεπτεμβρίου 1969», *ό.π.*

απειλούσαν άμεσα την Καραϊσκάκη (Παρασίου 1989, 28). Η εμπειρία της, επομένως, δεν προερχόταν από τις σύγχρονες προσλαμβάνουσες της.

Η διαπίστωση αυτή ενισχύεται, αν συνυπολογιστεί ότι μετά το Μόναχο, κατά το διάστημα 1925-1929, η Καραϊσκάκη συνέχισε τις σπουδές της στην Ελβετία, στην Αυστρία και στην Τσεχία (Τουρίκης 1937, 47). Εκεί εκδήλωνε πλέον ανοιχτά τη φασιστική κοσμοθεωρία της σε πνευματικούς κύκλους, όπου η επιλογή αυτή ήταν μειοψηφική, αν και δεν είχε διακόψει εντελώς τους δεσμούς της με την Αριστερά στην Ελλάδα (Τουρίκης 1937, 47). Η σχέση της, μάλιστα, με τον Μπάχμαν και ο γάμος της το 1932 έγιναν πριν η οικογένεια αυτή να εκδηλωθεί υπέρ του ναζισμού το 1934 (Lane 1961, 68). Είναι, μάλιστα, πολύ πιθανό η Καραϊσκάκη να συνέβαλε στην προσχώρηση του γερμανού συζύγου της στο ναζιστικό κόμμα και όχι το αντίστροφο.

Είναι, λοιπόν, φανερό ότι η βαθιά εμπειρία ζωής που έστρεψε τη νεαρή Καραϊσκάκη στον εθνικοσοσιαλισμό, αποτελούσε στην πραγματικότητα ένα προσωπικό βίωμα, που μετέφερε ως πρόσφυγας από τη Μικρά Ασία στην Ευρώπη. Ήταν η προσωπική οδύνη και το «τραύμα» από την Καταστροφή του 1922, που μετουσιώθηκαν σε κίνητρα δικαίωσης μέσα από μια ιδεολογική επιλογή ιστορικής εκδίκησης.

Το γεγονός ότι η Καραϊσκάκη υπογραμμίζει, απευθυνόμενη στον Δούκα, ότι απεχθάνεται τη βία, δεν αντιφάσκει με την προσχώρησή της στον φασισμό. Σύμφωνα με την ναζιστική κοσμοθεωρία, η δυναμική επιβολή του φυλετικά υπέρτερου δεν αποτελεί πράξη βίας αλλά ηθικό νόμο κατοχυρωμένο από τη λογική ενός κοινωνικού δαρβινισμού (Παρασίου 1989, 56-57). Η βία είναι η αφύσικη ιστορική επιβολή του φυλετικά κατώτερου, που υπαγορεύεται από τη δυσαρμονία ανάμεσα στη Φύση και την Ιστορία, δυσαρμονία την οποία ακριβώς στοχεύει να καταργήσει ο εθνικοσοσιαλισμός.

Αν στο παραπάνω ερμηνευτικό σχήμα εγγραφεί ο μικρασιατικός πόλεμος με πρωταγωνιστές τους Έλληνες και τους Τούρκους, γίνεται αντιληπτό ότι η προσχώρηση της Καραϊσκάκη στην ιδεολογία αυτή της έδινε την ευκαιρία να οραματίζεται τη δικαίωση της υπέρτερης ελληνικής φυλής. Έτσι, ο εθνικοσοσιαλισμός αποτελούσε τη συνέχεια και το επιστέγασμα ενός ιδιότυπου μικρασιατικού αλυτρωτισμού.

Την ίδια περίοδο κατά την οποία η Καραϊσκάκη περιπλανώμενη στην Ευρώπη διαμορφώνει την ιδεολογία της, ο Δούκας περιπλανιέται στους διάσπαρτους ανά την Ελλάδα προσφυγικούς καταυλισμούς, εργαζόμενος στις υπηρεσίες της «Επιτροπής Αποκαταστάσεως

Προσφύγων». Οι περιπλανήσεις αυτές στάθηκαν καθοριστικές για την διαμόρφωση όχι μόνο της ιδεολογικής του ταυτότητας αλλά και του λογοτεχνικού ύφους του.⁹

Συγκεκριμένα, ως μαχόμενος δημοτικιστής –«πεισματικό νεανία λιβελλογράφο» τον χαρακτηρίζει σε μια από τις επιστολές της η Καραϊσκάκη,¹⁰ υποστηρίζει σταθερά τις μεγαλοϊδεατικές επιδιώξεις του Ελ. Βενιζέλου, που εκφράζουν τα οράματα της ελληνικής αστικής τάξης στις δύο πλευρές του Αιγαίου. Η Μικρασιατική Καταστροφή τον οδηγεί από τα Μοσχονήσια στην Αθήνα. Η οικογένειά του, ωστόσο, αναχωρεί για την Ελλάδα, πριν από την οριστική κατάρρευση του μετώπου. Οι σχέσεις του με τους δημοτικιστές στη μητροπολιτική Ελλάδα τον βοηθά να ενταχθεί ομαλά στους πνευματικούς κύκλους της Αθήνας (Μυκονιάτης 1966, 45).

Έτσι, ο Δούκας αρχικά δεν κατορθώνει να διαμορφώσει συνολική εικόνα για το μέγεθος της συμφοράς. Θα χρειαστεί να αναλάβει καθήκοντα «επόπτη ανοικοδομήσεως» στις υπηρεσίες της Επιτροπής Αποκαταστάσεως Προσφύγων (Ε.Α.Π.), για να συνειδητοποιήσει, μετακινούμενος ανά την Ελλάδα, τις διαστάσεις της Καταστροφής. Οι κακουχίες των προσφύγων, η κοινωνική περιθωριοποίησή τους, ο εργασιακός αποκλεισμός τους και η αδυναμία ή η απροθυμία αρωγής από τη μητέρα Ελλάδα, έγιναν αντιληπτά από τον Δούκα σαν ένα ιστορικό δράμα με θύμα τους πρόσφυγες και θύτες όχι μόνο τους Κεμαλικούς αλλά και τους Ελλαδίτες (Birttek, 83-103).

Με όχημα τον σεβασμό στη δημοτική, τη γλώσσα του λαού, επιτελείται ο ιδεολογικός μετασχηματισμός του Δούκα. Ο Μοσχονησιώτης έμπορος περνά από τον αστικό φιλελευθερισμό στην Αριστερά, της οποίας τα οράματα και οι πολιτικοί αγώνες έκρινε ότι θα μπορούσαν να αποκαταστήσουν την ιστορική αδικία σε βάρος των προσφύγων.

Η πολιτική διάσπαση, μάλιστα, της αστικής τάξης αμέσως μετά την Καταστροφή και ο σταδιακός προσανατολισμός της στον εθνικισμό ξενίζουν τον Δούκα, ο οποίος αντιλαμβάνεται ότι το πολιτικό καταστημένο στην Ελλάδα και την Τουρκία πλειοδοτεί στην εθνικιστική πόλωση, για να αποσεισει τις ευθύνες του για την Καταστροφή, που ήταν πλήγμα, όχι μόνο για τους Έλληνες αλλά και για τους Τούρκους, αφού με τη Συνθήκη της Λοζάννης, ξεριζώθηκαν αμοιβαία από τις πατρογονικές εστίες τους. Η πάγια, λοιπόν, θέση της Αριστεράς για τον ιμπεριαλιστικό χαρακτήρα του μικρασιατικού πολέμου απέκτησε μετά το

⁹ Αποτέλεσμα αυτών των περιπλανήσεων υπήρξε η συγγραφή της *Ιστορίας ενός αιχμαλώτου*, που πρωτοδημοσιεύτηκε το 1929: Στρατής Δούκας, *Ιστορία ενός αιχμαλώτου*, Αθήνα, εκδ. Χρ. Γανιάρης, 1929. Η *Ιστορία ενός αιχμαλώτου* έχει κάνει έως σήμερα 28 εκδόσεις από τον εκδοτικό οίκο Κέδρο. Βλ. το «Ιστορικό» της *Ιστορίας ενός Αιχμαλώτου*, όπως παρατίθεται στην εικοστή όγδοη έκδοση του έργου: Στρατής Δούκας, *Ιστορία ενός Αιχμαλώτου*, Αθήνα ²⁸1997: 65-68.

¹⁰ Σίτσα Καραϊσκάκη, «Επιστολή της 3 Σεπτεμβρίου 1969», *ό.π.*

1922 για τη συνείδηση του πρόσφυγα Δούκα τις διαστάσεις μιας έγκυρης και δίκαιης ιστορικής ερμηνείας (Μηνόπουλος, 2-3).

Η ιδεολογική στροφή προς την Αριστερά συμπορεύεται με την πνευματική στροφή στον λαϊκό πολιτισμό, τη λαϊκή δημιουργία ακόμη και τη λαϊκή θρησκευτική παράδοση¹¹ και αποτυπώνεται στις διαρκείς επανεκδόσεις της *Ιστορίας ενός αιχμαλώτου*, ενός λογοτεχνικού ντοκουμέντου, της οποίας το υλικό συγκεντρώνεται από την καταγραφή της μαρτυρίας ενός λαϊκού αφηγητή σε ένα προσφυγικό χωριό της Κατερίνης (Βελουδής 1981, 54-67). Μέρμνα του Δούκα ήταν σε κάθε επανέκδοση το έργο του να προσεγγίζει ολοένα και περισσότερο τον αυθόρμητο ανεπιτήδευτο λαϊκό λόγο (Δούκας 1997, 65-68).

Ο Δούκας, λοιπόν, αντιμετώπισε το ιστορικό «τραύμα» της Καταστροφής, εγκαταλείποντας την προνομιούχο θέση, που του εξασφάλιζε η αστική καταγωγή του. Η προσχώρηση του στην Αριστερά, αν και συνιστούσε ρήξη με την ατομική ταξική υπόστασή του, αποτελούσε γι' αυτόν τη μοναδική ευκαιρία πολιτισμικής διάσωσης στο πλαίσιο προσφυγικού λαού, τη μοναδική λύση, για να μην καταντήσει ένας «εμικρέ», γραφικός διανοούμενος (Μυκονιάτης 1966, 45).

Οι διαφορετικές και σε πολλά σημεία αντίθετες πορείες που διέγραψαν μετά το 1922 ο Δούκας και η Καραϊσκάκη, παρά την κοινή πνευματική και κοινωνική αφετηρία τους από τα Μοσχονήσια, δεν ακυρώνουν την ακόλουθη ομοιότητα: η Καραϊσκάκη με τον εθνικοσοσιαλιστικό αναπροσανατολισμό της και ο Δούκας με τον μαρξιστικό έχουν την πεποίθηση ότι μπορούν να προασπιστούν, να διασώσουν και να κληροδοτήσουν στην ευρωπαϊκή και στην ελληνική συλλογική μνήμη τον μικρασιατικό πολιτισμό.

Ίσως γι' αυτό ο Δούκας, αποκαλύπτοντάς την ως δωσίλογο, περιορίζεται να την καταγγείλει για τη συνεργασία της με τους Χιτλερικούς και όχι για το φασιστικό παρελθόν της κατά τον Μεσοπόλεμο, το οποίο νομοτελειακά την οδήγησε στη συνεργασία αυτή. Αν ο Δούκας αντιλαμβανόταν τον ιστορικό τραυματισμό του 1922 ως αιτία ιδεολογικού αποπροσανατολισμού της Καραϊσκάκη, δεν ήταν καθόλου πρόθυμος να τη δικαιολογήσει, γιατί επέτρεψε στον εαυτό της να απαλλαγεί από την ανθρώπινη οδύνη του πρόσφυγα, προκαλώντας πόνο στον Άνθρωπο, συνεργαζόμενη με την Γκεστάπο (Τσαλδάρη 1964, 91). Αυτή η επιλογή συνιστούσε ρήξη με τις θεμελιώδεις αξίες, που υπεράσπιζε ο ίδιος ως Έλληνας Μικρασιάτης, και γι' αυτό απερίφραστα την καταγγέλλει αλλά και γι' αυτό η ίδια εμμένει στο γεγονός ότι η «καρδιά της», παρ' όλα όσα της καταλογίζει ο Δούκας, «έμεινε καθαρή, αλέκριαστη, μοσχονησιώτικη, ελληνική».¹²

¹¹ Τις ιδεολογικές, πολιτικές και καλλιτεχνικές θέσεις του Στρατή Δούκα βλ. Στρατής Δούκας, *Εις εαυτόν*, [α' έκδοση ιδιωτική], Αθήνα 1930 και [β' έκδοση] Ε.Ι.Α., Αθήνα 1981.

¹² Σίτσα Καραϊσκάκη, «Επιστολή της 3 Σεπτεμβρίου 1969», *ό.π.*

Επιλογικά, αξίζει να αναφερθούν όσα η Καραϊσκάκη υποστηρίζει, για να υπερασπίσει την ιδεολογία της, σε σχέση με την μικρασιατική καταγωγή της:

«Σήμερα, αγαπητέ Στρατή, πρέπει κανείς να βλέπει με δεκατέσσερα μάτια και ν' ακούει με σαράντα τέσσερα αυτιά. Οι λαοί είναι αμέτοχοι σε κάθε παραστράτημα μιας ιδέας καλής στα χέρια των φορέων. Οι λαοί είναι αμέτοχοι στις καταστροφές των πολέμων. Τι έφταιξε ο Σουλεϊμάν για το ξερρίζωμά [sic] μας; Και όμως, τέσσερες αιώνες οι δικοί του καταδυνάστευαν την ελληνική φυλή και παρ' ολίγο να την εξοντώσουν. Τέσσερες αιώνες εκείνοι, τέσσερα χρόνια οι Γερμανοί δεν μπόρεσαν τίποτα να κάνουν. Βέβαια στις τέτοιες ανεμοζάλες δεν φταίνε ούτε ο Σουλεϊμάν [...] ούτε η Σίτσα ούτε ο Πέτερ»¹³

Το αξιοσημείωτο στο παραπάνω χωρίο δεν είναι η άμβλυση των εχθρικών αισθημάτων απέναντι στον τουρκικό λαό, καθώς όταν συντάσσεται η επιστολή το 1969, η Καταστροφή αποτελεί μια οδυνηρή αλλά μακρινή ανάμνηση. Αξιοσημείωτο είναι ότι ως συνεπής εθνικοσοσιαλίστρια η Καραϊσκάκη αντιμετωπίζει τις προσωποπαγείς απολυταρχίες των εκάστοτε ολοκληρωτικών καθεστώτων, όπως ο οθωμανικός οικουμενισμός του Σουλεϊμάν ή ο ναζισμός του Χίτλερ, ιστορικά αδικαιώτες κατά την εφαρμογή τους, αμνηστεύοντας όχι μόνο τον εαυτό της αλλά και τους ηγέτες που τις ενσάρκωσαν. Έτσι, η ηχηρή δικαίωση του Σουλεϊμάν, επικαλύπτει αλλά δεν αποκρύπτει τη σιωπηρή δικαίωση του Αδ. Χίτλερ. Σε αυτό το πλαίσιο ιστορικής ερμηνείας η ρήξη της Καραϊσκάκη, όπως την αντιλήφθηκε ο Δούκας, αποτελεί για την ίδια αδιάψευστη μαρτυρία συνέχειας.

Βιβλιογραφία

- Βελουδής, Γιώργος, «Η λογοτεχνία - ντοκουμέντο». *Προτάσεις. Δεκαπέντε γραμματολογικές δοκιμές*, Αθήνα: εκδ. Κέδρος, 1981.
- Birtek, Faruk, «Ο ελληνικός ταύρος στο υαλοπωλείο της οθωμανικής “μεγάλης χίμαιρας”. Ο ρόλος της Ελλάδας στην κατασκευή της σύγχρονης Τουρκίας» στο Θάλεια Δραγώνα & Faruk Birtek (επιμ.), *Ελλάδα και Τουρκία. Πολίτης και Έθνος-Κράτος*, Αθήνα: εκδ. Αλεξάνδρεια, 2006: 83-103.
- Δεληγιώργης, Γ. Γ., *Η πρόβλεψις της αμνηστίας και οι εφαρμογές της εν τη Ελληνική Επικρατεία*, Αθήναι: εκδ. Εστία, 1965.
- Δούκας, Στρατής, *Ιστορία ενός Αιχμαλώτου*, Αθήνα: [εικοστή όγδοη έκδοση], Κέδρος, 1997.
- Καλλονάς, Δ., *Ιωάννης Μεταξάς: Μαθητής – Στρατιώτης – Πολιτικός – Αγωνιστής – Κυβερνήτης*, Αθήναι, [δεύτερη έκδοση], 1939.
- Καραϊσκάκη, Σίτσα, *Ψυχικό και πνευματικό δηλητήριο. (Η ουσία και το πνεύμα του μπολσεβικισμού)*, Αθήνα: εκδ. Θούλη, 2011.
- Karaiskakis, Sitsa, «Das Lehrgedicht Λόγοι διδακτικοί του πατρός προς τον υιόν του Markos Defaranas 1543», *Λαογραφία*, 11 (1934/1937): 1-66.
- Κόρφης, Τάσος, *Βιογραφία Στρατή Δούκα 1895-1986*. Αθήνα: Πρόσπερος, 1988.
- Κουλαπίδης, Νικόλαος, 1938 *Ιωσήφ Γκαίμπελς. Σύντομος βιογραφία*, Αθήναι: εκδ. Εθνικής Εταιρείας, 1938.
- Lane, George Sir, *The New Family of the Parliament*, London: ed. Penguin, 1961.
- Μηνόπουλος, Δ., «Ο ιμπεριαλισμός», εφ. *Νέος Ριζοσπάστης*, 21-5-1932: 2-3.

¹³ Ο. π.

- Μπαζούκης, Αλέξανδρος Δ., «Η Ιστορία ενός αιχμαλώτου του Στρατή Δούκα: από τη ιστορία στο μύθο, από την κυριολεξία στη μεταφορά, από την πόλωση στη συμφιλίωση», *Νέα Εστία*, τόμ. 167ος, τχ. 1830 (2010): 268-286.
- Μυκονιάτης, Απόστολος, 1966 *Αναμνήσεις από τα Μοσχονήσια και τους Μοσχονησιώτες*, Αθήνα: εκδ. των Φίλων, 1966.
- Παγκόσμιο Βιογραφικό Λεξικό*, «Στρατής Δούκας», τόμ. 3: 304, Αθήνα: Εκδοτική Αθηνών, 1988.
- Παρασίου, Ελένη, *Φεμινισμός και Ναζισμός*, Αθήνα: εκδ. Πρόσπερος, 1989.
- Τουρίκης, Γεώργιος Ι., *Αι αναμνήσεις εκ Βαυαρίας*, Αθήνα: εκδ. Νέα Γενεά, 1937.
- Τσαλδάρη, Αναστασία, *Αφιέρωμα στη μνήμη και την κληρονομιά της Καλλιρρόης Σιγανού-Παρρέν*, Αθήνα: εκδ. Μπίρης, 1964.
- Τσικνάκης, Κώστας, Γ., *Ελληνικός Νεανικός Τύπος (1915 – 1936). Καταγραφή*, Αθήνα: εκδ. Ιστορικό Αρχείο Ελληνικής Νεολαίας – Γενική Γραμματεία Νέας Γενιάς, 1986.